

تارىخى مادەنيەت نامرلاستىعن جالعاستىرپ، قازبرگى زامانىڭ تارىتىمدى تاراۋىن جازايىق

(باسى 1 - بەتتە)

سول جىلى شي جىنپىڭ جولداستىڭ تىكەلەي ئلگەرلەتۋىتىندە، جالپى بارىستىق قولداۋىندا، 10 جىلدان استام ۋاقىت جالعاسقان مەملەكەتتىڭ كەلە-لى مادەنيەت ئىنچەنەرياسى سانالاننن «جۇڭگونىڭ تارىختاعى كەسىكىندەملەرىنىڭ جالپى جۇيەسى» ءساتتى باسپادان شىعپى، مىڭ جىلدى باستان وت-كەرگەن سزبا سۇرەتتەر، دۇنيە جۇزىتە بىتتراپ كەتكەن مەملەكەت اسىلدارى ءبىر ازاعا توپتالىپ، چىن اۋلەتسە دەيىنگى ءداۋىردىڭ ايدىك سالتاننا-تىن، ۇلى جان ءداۋىرىنىڭ ايبىندى ساۋلەتىن، گۇل-دەنگەن تاڭ ءداۋىرىنىڭ كەلبەت - كەسىكىن، كەلسە-تى سۇڭ ءداۋىرىنىڭ اسەم ايشىغىن، يۋان، مىڭ، چىڭ داۋىرلەرنىڭ ستىبل - مانەرىن جاندى كورسەتتى.

مەملەكەتتىڭ رۇحى مادەنيەت ارقىلى جەت-لىپ، مادەنيەت ارقىلى سومدالدى.

باس شۇجي مەملەكەتتىك كىتاب ءۇيىنىڭ قاق توبەسىندەگى شاقپاقشا ناقىش شىىنىدەگى جۇلدىز-دى اسپان كۇمبەزشە توبەگە كوز جبەردى. كۇە-بەزىشە توبەنىڭ جوعارعى جاعى سۇڭ پاتشالىعى دا-ۋىرىندەگى تاسقا ويىلعان استرونومىيالىق سۇرەت، سۇرەتتە بايرىعى ادامدار باقىلاعان تۇراقتى جۇل-دىىزداردىڭ ورنى كورسەتىلگەن، قۇس جولى جار-قراپ، شەكسىز تۇڭجىقىق كورىنىدى.

”وسى تاڭداغىلغان سۇرەت جۇڭگو مەملەكەت-تىك باسلىم ساراينىڭ ورتالىق باس ساراينىداى «ۇنخانىگىنىڭ» ءمانىسىن جەتكىزۋدە: جۇڭخۇا ور-كەنيەتى جۇلدىزدى اسپانداي شەكسىز ءارى كوز تارتارلىق“. ءتۇسىندىرۋىشىنىڭ تۇسىندىرمەسىن ەستىگەن باس شۇجي ۱۳سىن - ۱الى باس يزەپ وتىردى.

باسلىم — جۇڭخۇانىڭ تاڭداۋلى ءداستۇرلى مادەنيەتسە مۇراگەرلىك ەتۋدەگى دانەكەر جانە تا-سەمالداۋشى، جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ اىردان جالعا-سىپ، گۇلدەنىپ - كورەيگەندىگىنىڭ بەلگىسى جانە ايعاعى. ۇنخوتۋانگىنىڭ 2 - قاباتىندا باس شۇجي شي جىنپىڭ ”سى - ۇنن زايزى — جۇڭخۇا-نىڭ ەرتە زامان وركەنيەتى باسلىم كورمەسىن“ ەكىتىرۋىسالاى.

شاڭ پاتشالىغىنىڭ پاتشاسى ۋديڭ داۋىرىندە-گى ”سفىئاڭقىڭ“ ساۋىت - سۇيەك ويىما جازۋى، سۇڭ پاتشالىعى داۋىرىندەگى اعاش باسپا كىتابى «تايڭخۇ ەلغىي»، سۇڭ پاتشالىعى داۋىرىندەگى جازبا كوشىرمە «شىلۋسۇنيە»، تاڭ پاتشالىعى داۋد-رىندەگى كوشىرمە نۇسقا «مياۋفا لىنچۇاچىڭ»... بەالى ساۋىت - سۇيەكتەر، جازۋلى ئاقتايشالار، بايرىعى كىتاپتار، ويىما باسپا جازبا كوشىرمەلەرى سىياقتىلار-دىڭ بارلىعى جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ نۇر - شۇعما-سىن، جۇڭگونىڭ ءداستۇرلى مادەنيەتىنىڭ ۇشان - تەڭىز ەكەندىگىن ايجىلەۋەدە.

باس شۇجي شي جىنپىڭ ۱۴سىلىن - ۱الى ايبال-داپ، قانىستى جاعدايلاردى ۇعىستى.

”مائىزدى ساياسى رولىنى ساۋلەلەندىرىپ كەلە جاتقان مىنا بايرىعى كىتاپ — مىڭ پاتشالىعى داۋىرىندەگى لانگى كوشىرمە نۇسقامسى «ەلىشىنىڭ ليۇجيۋداعى ەستەلىكتەرى»، ول دىياۋيۋي ارالى مەن وعان تاۋەلدى ارالداردىڭ جۇڭگو تەرىتورىيا-سىنا جاتاتىندىغىن ەستەلىككە العان العاشقى باسلىم-داعى شىعارما. وسى كىتاپتا مىناداي ەستەلىكتەر بار: 10 - كۇنى ... يىنجىياشان تاۋنىان استىق، دىياۋيۋي ارالنان وتىك، خۇاڭماۋ ارالنان وتىك، چى - يۇي ارالنان وتىك... 1۱ - كۇنى كەشتە كۇمىشان تاۋىن كوردىك، ول ليۇچۇعا تاۋەلدى“ ... ميڭ پاتشالىعى داۋىرىندەگى كوشىرمە نۇسقا «ەلىشىنىڭ ليۇجيۋداعى ەستەلىكتەرى» كورمە بۇيىم-دارىنىڭ الدىندا قىزمەتكەرلەر ەگجەي - تەكجەي-لى تانىستىردى.

”مەن فۇجۋودا قىزمەت سىتەگەن كەزدە فۇجۋودا ليۇچۇ سارايى، ليۇچيۋ قابىرى بار ەكەنىن بىلەتىنىمىن، ليۇچيۋمەن بارىس - كەلىسى تم اردان باستالغان، سول كەزدە فۇجياندىقتاردان 36 قامبىليا-لى ادامدار ليۇچيۋعا وتكەن بولاتىن“. باس شۇجي بلاي دەپ باسا دارىپتەدى: كلالسىيىكالىق شىعارما-لاردى، باسلىمداردى جىياۋ، رەتتەۋ قىزمەتىن كۇ-شىينىپ، جۇڭخۇا وركەنيەتىن ويداعىداي جالعاس-تىرۋ، ويداعىداي دامىتۋ كەرەك.

ۇنخوتۋانگىداى ”باسلىم اسل زاتتارى“ اتتى تاعى ءبىر انراۋلى نافرپتىنق كورمەدە جۇڭگونىڭ وسى زامانىعى باسپا سارا تۇتىندىلارى مەن ەرەكشە باسلىمدىارى كورسەتىلگەن.

باس شۇجي شي جىنپىڭ كورمە تەكشەسىندە-گى تۇرلىشە باسلىمدىاعى «شىينخۇا سوزدىگىن» كورسەتىپ كوپشىلىككە: ”مىنا بىرنەشە باسلىمنىڭ ءبارىن پايدالانىپ كورگەن ەدىم“، - دەدى.

«شىينخۇا سوزدىگىنىڭ» وتكەن عاسىردىڭ 50 ـ، 60 ـ جىلدارىنداى ءسال سارعىش تارتقان باسلىمى

باس شۇجيدىڭ ويىن وتكەن كۇندەرگە جەتەلەدى. ”ول كەزدە شانبەيدە اۋىل - قىستاققا تۇسكەن كەزىم، اتىزدا جۇمىسى سىتەگەندە قالتاما «شىينخۇا سوزدىگىن» سالىپ الاتىنىمىن، دەمالعاندا السىپ شىعپى، ءبىر - ەكى بەتىن پاراقتاپ، ءبىر - ءبىر اربىتەن كورەتىنىمىن. ءبىر اربىتنىڭ نەشە ءتۇرلى دىد-بىستالۋى بار ەكەنىن، نەشە ءتۇرلى ماعىناسى بار ەكەنىن، ءارپىتى، ءسوزدى قالاي قولدانعاندا، دۇرىس بولاتىندىغىن ۇيرەنەتىنىمىن. ءبىز ماقالا جازعاندا ءبىر جولدا 5 - 6 جارسىپالى سويلەم، 5 - 6 تۇراقتى تىركەسى قولدانساق بولا ما؟ ەكتىلايى، ءيا-رىن ءۇيىپ - توكبەي، بارلىغىن السىپ شىقپاي، سولاردىڭ شىشەن ەڭ دۇرىس، ەڭ جاقسى ءسوز-دى تاڭداپ شىعۋ شەشۋىشى ءتۇيىن ەسەپتەلەدى“.

كوكتىم مەرەكەسىنىدىك سۇرەتتەر، جەلىلەسى سۇرەتتەر جانە ۇكت سۇرەتتەرى — مەملەكەتتىك باسلىم ساراينىڭ ەرەكشە ساقتاۋلى زاتتارى. ”مىنا سۇرەتتى كىتاپشالار تولىق توبىمەن بار، بالا كەزىمدە نەشە قايىتارا كورىپ شىققاند-مىن، «يۇەفەيدىڭ شەشەسىنىڭ جازۋ شەڭۋى»، «نيۇتوۋشان»، «شىياۋلياڭۋاڭدى نايىزا لاۋ»، «قوس سۇڭگىلى لۇ ۋنىلۇڭ» «شىياۋشاڭخى وزە-نى»... باس شۇجي كىتاپشا اتتارىن ءبىر - بىرلەپ ايتىپ شىقتى، ”بۇل سۇرەتتى كىتاپشالار-دىڭ تارىبەللىك ءمانى كۇشتى، سۇرەتتى كىتاپشانى سىزغان ادام دا كوپ كۇش شىعارغان، ءبارى بىلىكتى بىلگىرلەر عوي“.

جاڭما جۇڭگو قۇرىلغاننان كەيىن ”ۇش قىزىل، ءبىر قۇرۇ «قىزىل جارتاس»، «قىزىل كۇن»، «قىزىل تۇ شەجىرەسى»، «شارۋاشلىق قۇرۇ تارىجى»)، “چىڭشانباۋلين «جاستىق جىرى»، «اۋىلداى زور وزگەرەستەر»، «بىان - اندى قورعاۋ»، «قالىڭ ورمان، قارلى دالا»“ سىياقتى كلالسىيىك قىزىل تۇتىندىلار قوعامدا كەڭ كولەمدى ئىقال تۇدىرغان.

باس شۇجي وسى تۇتىندىلاردىڭ قولجازبالا-رى مەن كىتاپ باسلىمىن زەر سالا كورگەن سوڭ تەبىرەنە بلاي دەدى: ”وسى كىتاپتاردىڭ ءبارىن كەزىندە وقىپ شىققانىمىن، قانىشما ادامدى جىگەر-لەندىردى دەسەڭىزشى، وسى تاڭداۋلى كونه تۇتىندىلاردى، كونه فيلەيدەردى قازىر دە السىپ شىعپى وقۇ، كورۇ كەرەك“.

نلە - شالا باس شۇجي بايرىعى باسلىمدىار ساقталغان لانتاي ۇڭگىرشە قويماسىنا كرىپ، باس-لىمداردى ساقناپ قويۇ، جىيناپ ساقناۋ جاعدايىن ناقتى ورىندا كوردى.

”لانتاي“ دەگەن جازۇ «حانناما . ءمانساپىتە-لار كەستەسىندەگى» ”ورداداعى لانتايدا مائىزدى كىتاپتار مەن خۇجاتتار ساقталغان“ دەگەن سوزدەن السىنعان، كلالسىيىك كىتاپتاردى ساقتايتىن قويماس دەگەن ماعىنادا.

لانتاي ۇڭگىرشە قويماسىنىڭ 1 - قامباسىندا-عى ويىما باسلىمدىار ەرەكشە قويماسىندا حانزۇ، زاڭزۇ، موڭغۇل، مانزۇ ءتورت ءتۇرلى جازۋداعى دازاڭجىڭنىڭ ويىما باسپاداعى نۇسقامسى ساقталغان. جوعارى سورتتى الپۇرت اعاششان، قىزىل قايلىڭ اعاششان جاسالغان ويىما باسپا باسلىمدىارى تالاي عاسىرلىق بوران - شاشىندى باسنان وتكەىرسە دە، وزگەشە باۋرامشىغىىن ۱۴ لى دە ايجىلەۋەدە.

باس شۇجي قويماس سورەسىنىڭ تۇكىپر جا-عىنا باياۋ كىرىپ، بەالى مادەني ەسكەرتكىشتەر-دى مۇقيات كورىپ، بايرىعى وركەنيەتنىڭ بۇگىند-گە دەيىن جالعاسقان لەيى مەن جاي - جىپسارىىن سەزىندى. ”كورە ءجۇرىپ سەزىنەيىك. بۇل ويىما باسلىمدىارعا، ارعى زامان كىتاپتارىنا جۇڭخۇا ۇلتىنىڭ اقىل - پاراساتى، رۇحى، مادەنيەتى سىڭىرىلگەن، ونان دا مائىزدىسى، ۇزىلمەي جال-ھاساتىن كۇش - قۋات سىڭىرىلگەن“.

2 - ءنومىرلى قويمادا «تورت قازىنا كىتا-بى» دەلىنەتىن ۇنىۋانگىداعى، ۇنىسۇگىداعى، ۇنجىنىگىداعى، ۇنىلانگىداعى ارعى زامان كىتاپتا-رىنىڭ ناق نۇسقامسى مەن سۇرەتكە السىنعان ۇق-ساتپالى نۇسقامسى تۇڭغىشى رەت ءبىر ورىندا كورسەتىلىپ، «تورت قازىنا كىتابىنىڭ» بەينە-سى تولىق ايجىلەنىپ، «تورت ساراي مەن ءتورت قويماس بىرىكتىرىلگەن“.

باس شۇجي شي جىنپىڭ «تورت قازىنا كىتابىنىڭ» باسلىم قايىنارى، قاعازدا باسىلۋى، قورعاۋ - ساقناۋ سىياقتىلار جولىندەگى تانىستىرۋ-دى مۇقيات ئىغداپ، قىزمەتكەرلەرگە مىنانى قا-داعالاي تاپسىردى:

”مەن جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ سان وزگە-رىستى باستان كەشىرىپ قازىرگە جەتكەن وسى اسا قىمباتتى نارسلەرىنە ايرىققا كوڭىل بولەمىن. جۇڭخۇا ۇلتىنىڭ كەيىبر ارعى زامان كىتاپتارى ۋاقتىنىڭ تودىرۋىمەن ءبىرنالاي ازاىىپ كەتتى،

قالعان وسى اسىل قازىنالاردى، ءسوز جوق، امالدىڭ بارىنشا ويداعىداي قورعاپ، جاقسى قاستەرلەپ، دۇنيە جۇزىندەگى بىردەن - ءبىر ءۇزىلىس جاساماعان وسى وركەنيەتىمىزدى ۇز-دىكىسىز جالعاستىرا ءتۇسۇمىز كەرەك“.

لانتاي ۇڭگىرشە قويماسىنان شىققاندا باس شۇجي شي جىنپىڭ جۇڭگو مەملەكەتتىك باسلىم ساراينىڭ سالىنۋىن جانە باسقارلۇىن تولىق تۇراقتاندىردى.

ول بلايى دەپ باسا دارىپتەدى: ”باسلىم ساراينى سالۋداعى اۋىلگى ماقسات — جىيناپ ساقتاۋ، ءبىزدىڭ وسى تارىخىي كەزەڭجىمىزدە جەلەلدەن بەرگى جىناپ الۇعا بولاتىن ارعى زامان كىتاپتارىن، ھاتەريالدارىن تولىق جىيناپ، ويداعىداي قورعاپ، دۇنيە جۇزىندەگى بىردەن - ءبىر ءۇزىلىس جاساماعان وركەنيەتتى ۇزدىكىسىز جالعاستىرا ءتۇسۇ. گۇلدەنگەن زاماندا مادەنيەت وركەندەيدى، ءبىزدىڭ وسىنداي ارھانىمىز جانە قابىلەتىمىز بار، وسى ءىرى ءىستى ويداعىداي سىتەۋىمىز كەرەك.

قانىشالق اردىاعى بايرىغىنى كورە السالڭ، سونشالىق ۇزاقتاعى بولاشاقتى كورە الاسىڭ. جۇڭگو تارىخ زەرتتەۋ اكادەمىياسى بايرىعى مەن بۇگىندى جالعاستىرىپ تۇرغان ”مادەنيەت جوتاسى“ سانالاتىن بەيجىڭ ورتا ءوس سىزىغە-نىڭ سولئۇستىككە ۇزارغان سىزىغىنداى بەيجىڭ وليمپيادا باقشاسىنىڭ سەنىترلى ءۇڭمىرىنىڭ مادەنيەت كەشەندى اۋماعىنا ورنالاسقان، 20۱9 - جىلى قۇ-رىلغان كەزدە باس شۇجي شي جىنپىڭ ارنايى قۇتتىقتاۋ حات جولداپ، كوپشىلىكتى ”وتكەندى ءبىلىپ، بۇگىنگە عىبىرات ەتۇ، اقىلىشى بولىپ، ادام تارىبەلەۋ رولىن تولىق ساۋلەلەندىرىپ، جۇڭگو تارىخىن زەرتتەۋدىڭ دامۋىن ئلگەرلە-تىپ، جۇڭگونىڭ تارىخ ءلىمىن زەرتتەۋ جاعىندا-عى حالقارالىق اۋىس - كۇيىستى، سەلبەستىكتى كۇشەيتۇ ءۇشىن ۇلەسى قوسۇعا“ شابتىتاندىردى.

6 - ايدىڭ 2 - كۇنى تۇستەن كەيىن باس شۇجي شي جىنپىڭ جۇڭگو تارىخ زەرتتەۋ اكا-دەمىياسىنا بارىپ قىزمەت تەكسىرىپ، تەكسەرۋ - زەرتتەۋ جۇرگىزدى.

اكادەمىيا شىنىدەگى جۇڭگو ارخەولوگىيا مۇ-راجاي ەلمىزدەگى تۇغىشى ارخەولوگىيا اتىنداى مۇراجاي. ەلمىزدىڭ تارىخىي دامۋىنداى مائىز-دى تۇيىندەر مەن ەلەۋلى ۋاقىعالاردى ۋاقت وسى فورماسىندا ايجىلەگەن ”تارىختىڭ داڭقىل جولنا“ جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ ۇزاق تارىخىي ويىپ جازىلغان.

باس شۇجي كورمە زالسىنا كىرىپ، ”تارىختىڭ داڭقىل جولمەن“ الدىعا قاراي ءجۇ-رىپ، جاڭما ارخەولوگىيالىق قازۇ جەتىستىكتەرى مەن كورمەگە قويىلعان مادەني ەسكەرتكىشتەر-دىڭ قورعالمۇ جاعدايىن تاپتىشتەي ۇعىستى.

”بۇل انخۇيدىڭ مىڭچىڭىنداى جاڭما تاس قۇرالدار داۋىرىندەگى ۇيچى عىياداتحاناسىنىڭ ەسكى جۇرتىنان قازىپ السىنعان ۇلكەن اۋىزدى قىش ىدىسى، جاسالغاننا قازىرگە دەيىن شامامەن 4800 جىل بولعان“. ءتۇسىندىرۋىشى كورمەگە قويىلعان ءبىر قىش بۇيىمدى نۇسقاپ تۇرىپ بىلاي دەدى: ”ونىڭ ەرەكشەلىگى ۇستىنە سۇرەت ويىلىپ، بەلگى تۇسىرىلگەن، جەكە - جەكە ”كۇننىڭ“، ”ايدىڭ“، ”تاۋدىڭ“ ءپىشىنى بەينەلەنگەن. اىستىراكت بەينەلەۋ جانە بىرىكتىرۋ قاراپايمى سۇرەتتەردەن الدەقايدا اسىپ ءتۇسىپ، بىزگە حانزۇ اربىتەرىنىڭ نوبايىن كورسەتىپ بەردى. ال ەلمىزدەگى ەڭ ەرتەدەگى قىش بۇ-يىمدار 16 مىڭ جىلدان استام ۋاقتىنىڭ الدىندا - اق بايقالغان“.

”جۇڭگو دۇنيە ءجۇزى بوينىشا قىش بۇ-يىمدار ەڭ ەرتە جارىققا شىققان ەل مە“؟ - دەپ سۇرادى باس شۇجي تۇسىندىرۋىشىدەن.

”ءيا، سولاي“. ءيا، ەڭ ەرتە جارىققا شىققان ەلدەردىڭ ءبىرى مەمس“، ’ەڭ ەرتە جارىققا شىققان ەل‘ بولدى - عوي“؟ - دەپ باس شۇجي ناى سۇرادى.

لەرىنەن بايقالغان ەرتە زامانىعى قىش بۇيىمدار نەگىزىنەن جۇڭگودان شىققانىنان كەيىن تارالغان“. جاڭما تاس قۇرالدار داۋىرىندەگى 7000 جاستا-عى ء قىش ءمۇسىن، جۇشۇ جازۋى باسلىغان جالپاق قىش شاۋگىم، ءتۇستى ايداعار ورنەگى تۇسىرىلگەن قىش تاپاق، شيا پاتشالىعى داۋىرىندەگى درليتۇ ەسكى جۇرتىنان تابىلعان كوگىلدىر اقققان جاسالغان ايداعار ءپىشىندى دىدى، شاڭ پاتشالىعى داۋىرىندەگى ءپىل ءىسى ساقىناسى، جۇۋ پاتشالىعى داۋىرىندەگى مىستان جاسالغان سىير ءپىشىندى توستاعان... قازىپ السىنعان تاماشا مادەني ەسكەرتكىشتەر جۇڭخۇا ۇلتىنىڭ نە

ءبىر قىيىندىقتارمەن ايقاسىپ، قاجىرلىلقپەن شارۋا-شىلىق قورعان تارىخىي ىزدەرىن جاندى بەينەلەي-دى.

4000 جىلدان استام ۋاقتىنىڭ الدىنداى نارسلەر نەتكەن ادەمى“، ”بۇل تەخنىكا سول كەزدەردە وتە وزىق قوي“، ”وتە تاماشا ەكەن! جاساۋ تەخنىولوگىياسى وتە كەرەمەت ەكەن“... باس شۇجي كورە ءجۇرىپ ەرتەدەگى جۇڭگولە-ناردىڭ اقىل - پاراساتىن، جۇڭگونىڭ ەرتە زامان-ھى شۇعالالى وركەنيەتىن شىنايى القادى.

”مەملەكەتتىك باسلىم ساراينى، جۇڭگو تارىخ زەرتتەۋ اكادەمىياسىن كورۇ وتە بايىدالى بولدى. مەن جۇڭگو مادەنيەتىنىڭ ۇزاق تارىخقا يە ەكەنىن، جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ كەنىشتى دە شۇرايلى ەكەنىن اناعۇرلىم شىنايى اڭعاردىم“.

وسىنداى تەرەڭ اسەرەمەن باس شۇجي

شى جىنپىڭ نلە - شالا جۇڭگو تارىخ زەرتتەۋ اكا-دەمىياسىنىڭ 7 - قاياتىنداى ءماجىلىسحانادا مادەنيەتتى جالعاستىرۇ، دامىتۇ اڭگىمە ماجىلىسىنە قاتناستى. ماجىلىستە بەيجىڭ شىفان داشۇەسىنىڭ پروفەسسورى ياڭ كىڭى، بەيجىڭ داشۇەسىنىڭ ورنىباسار مەكتەپ باستىعى ۋاڭ بو، چىڭخۇا داشۇەسىنىڭ ورنىباسار مەكتەپ باستىعى پىڭ كاڭ، جۇڭگو قوعامدىق عىلمىدار اكادەمىياسى جۇڭگو شەكارا ءۇڭمىرىن زەرتتەۋ ورنىنىڭ باستىعى شىڭ گۇاڭچىڭىڭ، جۇڭگو اسەمونەرشلەر قوعامىنىڭ ءتوراعاسى فان دى - ان، نانىچىڭ داشۇەسىنىڭ گۇمىنايتارلىق، قوعامدىق عىلمىدار بوينىشا بىلىكتى پروفەسسورى مو لىفىڭ وسى زامانىعى جۇڭگو امالياتىن كورودىناتا ەتىپ، ماركىسىزم-نىڭ نەگىزگى قاعىدلارلىن جۇڭگونىڭ تاڭداۋلى ءداستۇرلى مادەنيەتىمەن ۇشتاستىرۋدى ئلگەرد-لەتۇ، جۇڭخۇا وركەنيەتىن جالعاستىرىپ تولىق نۇسقاداعى «رۇزاڭدى» قۇراستىرۇ زەرتتەۋىن ئلگەرلەتۇ، اۋىس - كۇيىسى جاساسىپ، ۇزارا ۇلگى الۇ بارسىىندا مادەنيەتتىڭ جالعاسۋىن، دامۋىن ئلگەرلەتۇ، مادەنيەتتىڭ جالعاسۋىن، دامۋىن ئلگەرلەتىپ، ۇلتىتاردىڭ ارالاسۋىن، شىتەسۋىن، توعىسۋىن جبەيۇ، ادەبىەت - كور-كەمونەر جاسامپازدىغىندا جۇڭخۇانىڭ تاڭداۋلى ءداستۇرلى مادەنيەتىن اسقاقتاتۇ، كلالسىيىك ايد-

ىگىلى شىعارمالاردى جالپىلاستىرىپ، ءداستۇرلى مادەنيەتتى اسقاقتاتۇ جولىندە ئلگەرەندى - كە-يىندى سوزگە شىقتى. ”كوپشىلىك تۇرلىشە تۇرىعدان لەبىز ءبىل-دىردى، تۇجىرىمدى سوزدەر مەن تەرەڭ ماغىنا اڭعارتتى، ايرىققا ويالاندىرادى ەكەن“.

كوپشىلىكىنىڭ لەبىزىن مۇقيات تىغداغاننان كەيىن باس شۇجي شي جىنپىڭ بلايى دەپ اتاپ كورسەتتى: ”مادەنيەت مەملەكەت نەگىزىنە، ەل تاعىدىرنا قانىستى. ەداۋىر ۋاقتىتان بەرى مەن جۇڭگوشا سوتسىيالىستىك مادەنيەت قۇرىلىسىن ىل-گەرلەتۇ، جۇڭخۇا ۇلتىنىڭ وسى زامانىعى وركەنيە-تىن كوركەيتۇ سىندى كەلەلى ئاقتىرىپ جولىندە تولعانىپ كەلدىم، وسى رەتكى اڭگىمە ءماجلە-سىن اشۇداعى سەبەپ تە وسى“.

دۇ قول شاپالاق ءۇنى شىنىدە باس شۇجي شي جىنپىڭ مائىزدى ءسوز سويلەدى. جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ كورنەكتى ەرەكشە-لىگىن شىكەرلەي يگەرۇ جولىندە توقتالغاندا، باس شۇجي جۇڭخۇانىڭ تاڭداۋلى ءداستۇرلى مادەنيەتىنىڭ كوپتەگەن مائىزدى فاكورى جولىند-دە كىدىرمەي مىسال كەلتىردى —

الەم كوپكە ورتاق بولۇ، الەمنىڭ ۇلى بىرلە-گى سىندى قوعامدىق مۇرات، حالقتى مەملەكەت-تىڭ تىباناعى ەتەتىن، مورالەين بىلىك جۇرگىزە-تىن باسقارۇ يدەياسى، جۇڭگونىڭ بايتاق دالا-سىندا ۱۴مىر - جارىلق بىردەي جۇرەتىن، كوپ نەگىزدى ءبىر تۇلعالانغان ۇلى بىرلىك ءداستۇ-زى، ۇوزىن كەمەلدەندىرەتىن، وتباسىن جاقسى باسقارتىن، مەملەكەتتى جاقسى باسقارتىن، ەل - جۇرتتى ورنىقتىراتىن، كوركەيۇ مەن كۇيرەرۇگە جاۋاپتى بولاتىن وتباسى - وتان سۇيىسپەنشىلگى، ءمورالدى دا قامتىمدى بولۇ، اسىل قاسيەتتى ايد-ىگىلەپ، دۇرىستىقتى اسقاقتاتاتىن رۇحانى تالپە-نىس، حالقتى مولشىلىققا كەنەلدىرىپ، يىگىلككە بولەيتىن، بورىش پەن ۇدەدەگە تەڭ ءمان بەرە-تىن ەكونوميىكالىق تەيكيا، ادام مەن تايىباعت تو-عىسقان، بارشا تىرسىلىك قاتار جەنەلتەتىن ەكو-لوگىيالىق ۇستانىم، شىندىقتى ءمس جۇزەتىن زىدەي-تىن، تانىم مەن ارەكەت بىرلىككە كەلگەن فيلوسوفىيالىق يدەيا، ءس سىتەگەندە تۇرلىشە جاعدايعا قاراي لايقىتى شارا قولداناتىن، ورتا جولدان اينىپاي، جاراسپىدلىققا جەتەتىن ويلاۋ ادىسى، سەنپىدىلكتى داربىتەپ بەرەكە ورناتۇ، جاقىندانرا مەبىرىمدى، كوروشلەرىمەن تاتۇ بولاتىن قارىم - قاتىناس قاعىداسى...

باس شۇجي بلاي دەپ باسا دارىپتەدى: بۇل فاكىتورلار جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ كورنەكتى ۇلاسىپالىمىن، جاسامپازدىق سىپپاتىن، ءبىر تۇ-تاستىغىن، سىيسىمدىلىغىن، بەيىشتىلىك سىپپاتىن بىرگە سومدادى.

”ەكىنى ۇشتاستىرۇدىڭ“ كەلەلى ءمانىن تەرەڭ ءتۇسىنۇ جولىندە توقتالغاندا، باس شۇجي مۇنى 5 جاققا جىنقاتىدى ءارى جاندى پايداندى —

”ۇشتاستىرۇ قۇراستىرۇ مەمس، قاراپايمى فيزىكالىق اسەر مەمس، قايتا تەرەڭ جىمىيالىق اسەر، بۇل وركانىكالى بىرلىككە كەلگەن جاڭما مادەنيەت جاندى تۇلعاسىن جەتىلدىرگەن“؛

”بىزدىڭ سوتسىيالىزم نەلىكتەن وزگەشە؟ قالايشا قاۋلاغان تىرسىلك تىنسى مەن جالىندى كۇشكە يە بولعان؟ تەنىك — جۇڭگوشا ەرەكشە-لىكتە، جۇڭگوشا ەرەكشەلىكىنىڭ تەتىگى — ەكە-نى ۇشتاستىرۇدا“؛

”جۇڭگوشا سوتسىيالىزم جولى ماركىسىمنىڭ جەتەكشىلىگىندە اشىلعان ءارى 5000 جىلدان اسقان جۇڭخۇا وركەنيەتى تارىخىنان اشىلعان“؛ ”جۇڭگو ۇلگىسىندەگى وسىزاماندىنرۇ جەلەگى وركەنيەتتى جالعاستىراتىن وسىزاماندا-ندىرۇ، جەلەگى وركەنيەتتى جويتاتىن وسىزاماندا-ندىرۇ مەمس؛ بۇل جۇڭخۇانىڭ بايتاق دالاسىنان شىققان وسىزاماندىنرۇ، وزگە ەلدەن ۇوز كۇ-يىنىشە كوشىرىلگەن وسىزاماندىنرۇ مەمس؛ وركەنيەتتى جاڭارتۇدىڭ ناتىجەسى، وركەنيەتنىڭ ءۇزىلۇىنىڭ تۇتىندىسى مەمس“...

ەكجەي - تەكجەيلى بايىەداپ ءتۇسىندىرۇ، نىشكەرلەي تالداۋ جاساۋ جۇرتتى 5000 جىلدان اسقان جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ مايەكتى نەگىزىندە، جۇڭگوشا سوتسىيالىزمى اشۇدا جانە دامىتۇدا ”ەكىنى ۇشتاستىرۇ“ ءسوزسىز باسىپ وتەتىن جول ەكەندىگىن اناعۇرلىم تەرەڭ تانىپ چەتۇگە جەتەكەندى.

جاڭما مادەنيەت بورىشىن اناعۇرلىم ويداء-عىداي ارقالاۋعا توقتالغاندا، باس شۇجي پارتيا 18 - قۇرىلتايىنان بەرگى مادەنيەت قۇرىلىسىندا العا قويىلعان ءبىر قىدىرۇ جاڭما يدەيا، جاڭما كوزقاراسى، جاڭما تۇجىرىمداردى قورىتىندىدا-دى —

پارتيانىڭ ۇكت، يدەيا، مادەنيەت قىزمەت-ىنە جاپپاي باسشىلىغىنا تاباندى بولىپ جانە ونى كۇشەيتىنپ، جاڭما مادەنيەت بورىشىن ارقالاپ، سوتسىيالىستى